

O religioznosti skladatelja Gustava Mahlera

Marijan Steiner*

Sažetak

Prigodom ovogodišnje 100. obljetnice smrti Gustava Mahlera (1860–1911) mnogo se izvode djela toga značajnoga kasnoromantičnog skladatelja. Ujedno se pišu o njegovu životu i radu razni članci, studije, knjige te pripremaju radijske emisije. U ovom prikazu pokušava se ocrtati složenost Mahlerove osobnosti s obzirom na njegovu religioznost. Mahler je Židov obraćen na katoličanstvo. O tom njegovu činu mnogo se raspravlja s različitim stavovima i zaključcima. Veći broj autora tvrdi da je prešao na katoličku vjeru iz oportunističkih razloga (kako bi dobio mjesto ravnatelja Bečke opere). Malobrojniji (među njima čak i neki Židovi) smatraju da je to ipak bio logičan i dulje vrijeme pripreman korak u njegovu religioznom traženju i rastu. Skladatelj se krstio i tako službeno postao članom Katoličke crkve, no ipak nikad nije prakticirao vjeru. Cijeloga je života bio u isto vrijeme bogotražitelj i sumnjalac, a u njegovoj religioznosti ima raznih elemenata: filozofske vjere, panteizma, židovstva i kršćanstva. Činjenica je da su mnoga njegova djela obilježena religioznim sadržajem i simbolikom.

Ključne riječi: religioznost, židovstvo, katoličanstvo (katolicizam), obraćenje, glazbeno stvaralaštvo, simfonije, solo-pjesme

Uvod

Prošle je godine (2010) glazbeni svijet obilježio 150. obljetnicu rođenja skladatelja i dirigenta Gustava Mahlera, a ove godine (2011) obilježava se 100 godina od njegove smrti. I naše se podneblje priključilo proslavi tih godišnjica. Tako je 4. i 5. srpnja u Ljubljani i Zagrebu izvedena Skladateljeva *Simfonija tisuće*, koju su izvela dva filharmonijska orkestra i više od 900 pjevača iz Hrvatske i Slovenije te osam solista, pod vodstvom karizmatskoga ruskog dirigenta Valerija Gergijeva.

Posljednjih nekoliko desetljeća nastala je prava renesansa u izvedbi Mahlerovih djela, kako simfonija tako i solo-pjesama. O velikom glazbeniku pisalo se mnogo iz različitih aspekata, analizirajući sve što je vezano uz njegov život i stva-

* Prof. dr. sc. Marijan Steiner, Filozofski fakultet Družbe Isusove. Adresa: Jordanovac 110, p. p. 169, 10 001 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: msteiner@ffdi.hr

ralaštvo. U ovom kraćem prilogu dotaknut ćemo neke vidove Mahlerove religioznosti, kojom su se biografi bavili nekako usput.

1. Neke Mahlerove karakterne crte

Čini se da nije postojao čovjek koji je Mahlera stvarno poznao. Bio je zatvoren i nepriopćiv ako je u promatranje došao njegov »ja«. Nije bio dovoljno shvatljiv jer se nikome nije posve predao, osim svome djelu. »Nisu ga razumijevali, barem dok je živio, nisu ga poznavali, često ga nisu niti željeli poznavati.«¹

Ni sam Mahler nikoga nije sasvim poznao, čak ni svoje prijatelje s kojima se susretao i surađivao. Najbolji prijatelj, kojeg nikada nije vidio, bio mu je Fjodor Mihajlovič Dostojevski. Ruski je pisac imao na njega velik utjecaj. Moglo bi se kazati da je u mnogim skladbama Gustav Mahler na svoj način izgovorio tonovima ono što je Dostojevski izrekao riječima, napose u romanu *Zločin i kazna*. Iz djela obojice izbija neka zgusnuta snaga i velika dobrota. Upravo je znameniti romanopisac naučio Mahlera duboko proživljavati patnju u vlastitom životu i u životu drugih ljudi. Doživljavao ju je kao nešto što pročišćava i upravo posvećuje (bliskost kršćanstvu). To se vidi iz njegove glazbe i neprestane inspiracije Dostojevskim, čije riječi »kako da budem sretan ako još igdje neko drugo stvorenje pati« postaju i Mahlerove. Videći da ništa ne znaju o velikom književniku, jednom je u nekom društvu mladih, među kojima je bio skladatelj i pedagog Arnold Schönberg, rekao: »Ali Schönberg, što je to? Pustite mlade ljude, koji kod vas uče, da čitaju Dostojevskog — to je važnije od kontrapunkta.«²

Mahler je po naravi bio nesiguran i osjetljiv. Jednom je pisao dirigentu Bruni Walteru: »Svaki dan osjećam se nevažnijim... Zanimljivo! Kada slušam glazbu — također i za vrijeme dirigiranja, čujem sasvim određene odgovore na svoja pitanja — sasvim sam jasan i siguran. Ili zapravo osjećam sasvim jasno da ne postoje nikakva pitanja.«³ Karakterizirale su ga radinost i zahtjevnost. Njegova supruga Alma tvrdi da je zapravo bio sretan, iako se nekima činilo da nije tako.⁴

Bio je ironičan, oštar, pun paradoksa i suprotnosti. Istovremeno imao je povjerenje i predanost djeteta, bio željan ljubavi poput djeteta. Trebao je ljubav, razumijevanje i nježnost kao malo tko. I sam je u stvarnosti ostao veliko dijete. Svojim dvjema djevojčicama, srdačan, blizak, nježan, rado je pričao priče. Resila ga je naglašena osjećajnost i suosjećajnost, a njegova velikodušnost očitovala se u pomaganju mnogima, osobito mlađim glazbenicima (Bruno Walter, Alexander von Zemlinsky, Otto Klemperer, Arnold Schönberg i drugi).

1 Paul Stefan, *Gustav Mahler*, München, 1912, str. 13.

2 Richard Specht, *Gustav Mahler*, Berlin/Leipzig, 1913, str. 21–22. Kontrapunkt je tehnika višeglasnog skladanja glazbenog djela.

3 *Isto*, str. 14–15.

4 Usp. Gustav Mahler, *Briefe (1879–1911)*, Berlin/Wien/Leipzig, 1925, str. ix (Predgovor Alme Marije Mahler).

Naš je skladatelj bio, ako ne fatalist, onda ipak uvjereni determinist. S gnušanjem je odbijao čin samoubojstva. Nikako nije dopuštao da čovjek zahvaća u viši Plan, u koji je pojedinac od početka uronjen. Snažno je zahtijevao ispunjenje dužnosti, davanje računa o svom životu i čvrsto je vjerovao u smislenost koju je prethodno odredilo Biće svijeta. Za njega je bila životna nužnost vjerovati u to Biće i u neki smisao postojanja, čije spoznavanje je tražio upravo s očajničkim naporom.

Muzikolog Josip Andreis o Skladateljevu temperamentu i religioznosti piše:

Mahler, doduše, osjeća potrebu vjere, on vjeruje u snagu ljubavi, u potrebu čovječnosti, u otkupljenje, u borbu kojom se ta dobra ostvaruju. Ali on se ne može otresti sumnje, stalne pratilice svojih misli i osjećaja. Ono što bi jednog dana teškom mukom stekao, drugog je dana već gubio. Duh mu se pretvarao u poprište sukoba, iskidanosti, beskonačnih proturječja koja se nisu rješavala ni smirivala. Lomeći se između zemlje i neba, Mahler je iz ekstaze padao u očaj čas pohlepno žudeći za opojnim užicima, čas osjećajući prema njima gorku odvratnost. U suštini romantik, Mahler naglo prelazi iz nade u utučenost dopirući nerijetko do ironije obojene prezirom, do persiflaže vanjskoga svijeta i sebe samoga. Uznošenje i poricanje života, kolebanje između svjetla i tame, tumananje od jedne krajnosti do druge, prezirno obaranje jučerašnjih svetinja, sve se to zrcali u djelima toga umjetnika, osobito u njegovim simfonijama. U njima susrećemo jedno za drugim trijumfalne melodije nošene ritmom koračnice (koji je neobično karakterističan za Mahlerove simfonije), grčevit zanos, duševnu smirenost, koju zakratko prekida oluja nemira i sumnja u sve znanje i vjerovanje.⁵

Promjenljivost svojih čuvstava Mahler je znao izraziti ne samo u svojim glazbenim djelima nego i u pismima. Tako je kao devetnaestogodišnjak prijatelju Josefu Steineru između ostaloga napisao:

Snažno derem spona koje me vežu uz gadljivu, bljutavu baruštinu postojanja i snagom očaja grčevito se prihvaćam boli, jedine svoje tješiteljice. — Gle nasmiješi mi se sunce — i nestaje led iz moga srca, opet gledam plavo nebo i cvijet koji se njiše, i moj se posprdni osmijeh okreće u plač ljubavi. A ja ga moram ljubiti, taj svijet sa svojom obmanom i lakomislenošću i vječnim osmijehom. O, da neki Bog strgne veo s mojih očiju, da moj jasan pogled prodre sve do srži zemlje! O, želio bih je gledati, tu zemlju, u njenoj golotinji, bez ukrasa, bez nakita, kao što stoji pred svojim Stvoriteljem.⁶

Znao je tješiti druge kad su proživljavali boli. Tako piše poznaniku Wilhelmu Heschu prigodom smrti njegove supruge: »Moj dragi prijatelju, ova nesreća je jedna teška Božja kušnja, no vi ćete taj ispit položiti — jer vi ste čovjek i umjetnik!«⁷ Poziva ga da budu povezani i tako se međusobno pomažu. Mahler se zanima za sve u vezi s prijateljem kojega je pogodila bol: kako mu je, tko će se brinuti za njega, potiče ga da mu često piše itd.

Je li bio »dobar« čovjek? Kad je to jednom bio upitan, odgovorio je mirno i ponosno: »Ne postoji veliki čovjek bez dobrote.«⁸

5 Josip Andreis, *Povijest glazbe (sv. 3)*, Zagreb, 1976, str. 58.

6 G. Mahler, *nav. dj.*, str. 5–6.

7 *Isto*, str. 263.

8 *Isto*, str. 40.

2. *Filozofska vjera*

Za romantične skladatelje korištenje teološkog rječnika i sadržaja ne znači još da oni to u vjeri i prihvaćaju. Isto bi se moglo reći i za Gustava Mahlera. On je bio tražitelj smisla i spasenja, upravo religiozni filozof, koji uvijek postavlja egzistencijalna pitanja. Smisao postojanja, života i smrti stalno su ga zaokupljali.

Bog je za njega ljubav, a ljubav Bog. Njegova vjera ima vrlo osobne crte. On povezuje kršćansku misao s novovjekovnim, najčešće filozofskim refleksijama, da bi se okrenuo i prema istočnjačkim (budističkim) vjerskim sadržajima.

Mahlerova djela posjeduju:

izvanvremenske, transcendentalne, gotovo metafizičke elemente. Prvi nam o tome pripovijeda Adler, koji navlastito Treću i Osmu simfoniju naziva »kozmičkim umjetničkim djelima«. U njima se odražavaju »priroda i život, nastanak i nestanak, vrijeme i vječnost, dan i noć, pretočeni u tonske simbole«. Još dalje polazi Redlich govoreći o »metafizičkoj glazbi« i o njezinom »dionizijskom« mitu: »Mahlerova glazba predstavlja raspravu s kozmosom« (...) Redlich nadalje smatra da ta sama glazba leži između glazbe i kozmosa, na metaglazbenoj razini. To je novo. »Stoga djeluje transcendentalno« (...)»⁹

Mahlerov pak životopisac Wolfgang Schreiber piše: »(...) Nagon prema filozofskim spoznajama te žarka čežnja za prirodom i Bogom najavljuje simfoničara koji svoju poruku usmjeruje prema cijelom čovječanstvu (...)«¹⁰ Naš se umjetnik mnogo zanimao za prirodoslovne znanosti i u njima je uvijek iznova pronalazio građu za vlastita filozofska promišljanja.

Skladateljeva supruga Alma smatra da je Gustav glazbi otkrio jednu sasvim novu vrijednost: etičko–mističnu vrijednost čovjeka. Njegova djela imaju za sadržaj ljubav, rat, religiju, prirodu, humanost. Time želi obogatiti osamljenog čovjeka, koji nespašen na ovoj zemlji kruži svemirom.¹¹

Mahler je rado i mnogo čitao. Počeo je i pisati — najprije skromne stihove, a onda kao uvjerljiv pjesnik. Proučavao je filozofiju (napose Sörena Kierkegaarda i Friedricha Nietzschea), a zanimao se i za psihoanalizu (jednom je sa Sigmundom Freudom obavio četverosatni razgovor¹²).

Umjetnost i osobnost, glazba i svjetonazor ne smiju se u Gustava Mahlera odjeljivati. Religiozna i filozofska pitanja zaokupljala su ga cijelog života. Njegova glazba uzima u obzir ovostranost i onostranost. Ona dopušta udjela u čežnji za ovim svijetom, ali nagovještava i upućuje na drugu, onostranu stvarnost.

9 Branko Polić — Tomislav Murati, *Gustav Mahler suvremenik budućnosti*, Erasmus 1993 (4) str. 82.

10 Wolfgang Schreiber, *Gustav Mahler*, Hamburg, 1971, str. 24.

11 Usp. G. Mahler, *nav. dj.*, str. xiii–xiv (Predgovor Alme Marije Mahler).

12 Vidi: Jens Malte Fischer, *Šetnja Sigmunda Freuda i Gustava Mahlera u Leidenu*, Treći program Hrvatskoga radija 1990 (27) str. 66–74.

3. Životna religiozna očitovanja

Pitanje o Mahlerovoj religioznosti prilično je zamršeno: je li bio, židov, kršćanin, panteist ili pak agnostik? Možda je najbolje za njega reći da je bio bogotražitelj, čovjek koji je tražio Boga i istovremeno sumnjao kroz čitav život. »Pitanja o Bogu, o smislu i cilju naše egzistencije i zašto neizreciva patnja u cjelokupnom stvorenju mučila su njegovu dušu.«¹³ Bio je na neki način razdrt između židovstva u kojemu se rodio i katoličanstva koje je prihvatio.

Svoje glazbeno stvaranje Mahler je doživljavao kao čin molitve. »Sve stvorenje je za ured Bogu«, znao je govoriti. Shvaćao je život, pa tako i svoju glazbu, kao spiritualnu dramaturgiju. Svaka mu je simfonija takoreći agonija, uključujući depresiju i pobožnost, dezolaciju i transfiguraciju, spektralno i čisto, uvijek završavajući tako da ponovno potvrdi plemenitost ljudskog duha i neugasivu ljepotu prirode. Čini se da je njegova religija stalna životna borba u kojoj dolazi do povezivanja kršćanskog misterija spasenja i germanskog transcendentalizma. Krist i Goethe bili su pravi izvori njegove vjere, kao što su Isus i Pan bili okružujući geniji njegove glazbe. Mahler je očito vjerovao kako pristup božanstvu znači izraz čovjekove svijesti o imanentnom redu prirode i zato nedokučiv ideal ontološki kristalne glazbe. On je uvijek ispitivao osnovna religijska pitanja, koja su ga neprestano okretala eshatološkoj stvarnosti. U vezi s Faustom piše supruzi o svojoj sintezi romanticizma i religije: »Samo je prolazno podesno za opis; no osjećamo da naslućujemo, ali nikad ne dohvaćamo; neprolaznost iza svega pojavnoga je neopisiva. A što je to? Krist to naziva 'vječno blaženstvo', i ja ne mogu bolje nego iskoristiti ovu prekrasnu i dostatnu mitologiju — najpotpuniji koncept do kojega je moguće stići.«¹⁴

Za velikog skladatelja Redlich kaže:

Cijeli je život Mahler težio za vjerom; stalno bi je iznova izborio i opet izgubio. Njegova glazbena zdanja ujedno su divovski odrazi te duhovne borbe. Za njega, najčudrednijeg čovjeka našega doba, vjera nije značila tek svladavanje straha od smrti te izbavljenje od židovstva i negativizma, već prije svega regulativ njegove osobne duhovne svijesti. Ta je borba oko vjere strahovito otežana mješavinom njegove naravi kao i prirođenim tražničnim pesimizmom. No gotovo je uvijek razbijao te okove, vinuvši se do čudesnog, jedinstvenog pozitivizma.¹⁵

A složenost Mahlerove osobnosti moguće je otkriti i iz sljedećeg: »Prema Wolfgangu Schreiberu, u bilješke za *Devetu simfoniju* Mahler je unosio vrlo neobične primjedbe i izjave koje su izuzete od komentara, no bacaju snažno svjetlo na duševne lomove: 'Smiluj se, Bože, zašto si me ostavio? To Đavao sada pleše sa mnom! Obuzima me bezumlje, mene prokletnika! Uništi me da zaboravim svoje

13 To su riječi dirigenta Brune Waltera, Mahlerova prijatelja. Vidi: R. Specht, *nav. dj.* str. 20.

14 Chris Rochester, *Gustav Mahler. The Concertgoer*, u: The Harvard Crimson (The Harvard Crimson on Line), Cambridge (USA), 1969.

15 Hans Redlich, *Gustav Mahler: eine Erkenntnis*, Nürnberg, 1919, str. 30.

postojanje'.¹⁶ Skladatelj je pun suprotnosti i rastrgan unutarnjim previranjima. Želi smirenje u Bogu, a muče ga duboke napasti zloduha.

4. *Ljubitelj prirode i svemira — panteist*

Mahlerov odnos prema prirodi, u kojoj je rado boravio (napose uz jezera u Alpama ili Dolomitima), naglašeno je prisutan u *Trećoj simfoniji* i u *Pjesmi o zemlji*. Osjećao se ugrađenim u zakone svijeta, bratom svega stvorenja, članom velikog lanca postojanja i kretanja. Nije bio bogobožan u uobičajenom smislu, ali je vjerovao u veliko kruženje života i određenje čovječanstva.

Panteizam, koji shvaća Boga kao zajedničku manifestaciju prirode i svemira, naslućuje se već u Mahlerovim ranijim djelima, npr. u *Trećoj simfoniji*, a prisutan je i kasnije u *Pjesmi o zemlji*. Ona je napisana na stihove iz starokineske poezije. »U tom svom duboko osobnom, autobiografskom djelu opjevao je umjetnik svoju ljubav prema zemlji i životu, ali i nemogućnost da život doživi u svijetlim bojama proljeća. Otuda u *Pjesmi o zemlji* i mnogo gorčine, težnje k samoći, k povlačenju.«¹⁷

Gustav Mahler je bio svojevrsni panteist, sasvim obuzet učenjem o vječnom povratku.

Mi se svi vraćamo, čitav život ima smisao samo kroz tu određenost i sasvim je svejedno sjećamo li se u jednom kasnijem stadiju povratka ranijeg. Jer ne radi se o pojedinačnom sjećanju na nj i užitku, nego samo o prolasku dovršenog, o objašnjenju koje stupa u svaku inkarnaciju: *Zato* moramo živjeti moralno: da svojem ja, kada se povrati, već sada jedan komad puta uštedim i da mu njegovo postojanje učinim lakšim. Dotle ide moja moralna dužnost, sasvim svejedno zna li ili ne moj kasniji ja o tome i hoće li mi zahvaliti ili ne (...) Svaka nepravda koja mi je učinjena nepravda je za cijeli svemir, i Duh svijeta (ili ga se može nazvati središnjim Bićem svijeta) mora trpjeti (...) Ja sam glazbenik i ništa drugo; to mi je dano i samo o tome polažem račun.¹⁸

U takvoj svojoj religioznosti Mahler je razmišljao cijelog života i o ljudskoj besmrtnosti.

5. *Židov — katolik*

Skladatelj je jednom za sebe rekao: »Ja sam trostruko bez domovine: kao Čeh među Austrijancima, kao Austrijanac među Nijemcima i kao Židov u cijelom svijetu. Svugdje nametnik, nigdje 'željen'.«¹⁹ Znao se uspoređivati s Ahasverom, pu-

16 B. Polić — T. Murati, *nav. članak*, str. 82.

17 J. Andreis, *nav. dj.*, str. 61.

18 R. Specht, *nav. dj.*, str. 39.

19 Nav. prema: *Ein Komponist auf Sinnsuche. Spuren der Religiösen im Leben und in der Musik Gustav Mahlers* (razgovor: Georg Bochart i Constantin Florosš) Deutschlandradio Kultur, 03. 07. 2010, www.dradio.de

tujućim Židovom, iz čega se vidi njegova povezanost s narodom iz kojega je proistekao. Židovski identitet općenito je određen rođenjem, rasom, nacijom i vjerom. Mahlera je židovstvo prožimalo, no nije imao odnos prema njemu kao religiji. Ipak, postoji nešto što ga je pratilo u određenoj mjeri kao neko starozavjetno biblijsko naslijeđe: prepirka s Bogom.

Židovski elementi u Mahlerovu životu i djelu mogu se pronaći u religioznom odgoju, školovanju i tradiciji obiteljskog doma. U njegovim se skladbama nalaze tragovi sinagogalne i židovske narodne glazbe te hasidskih plesova, zatim židovskoj tradiciji omiljeni ritam koračnica, osebnost dugih melodijskih linija kao i naglo, gotovo melizmatičko kolebanje između dura i mola.²⁰ Privlačili su ga pučki napjevi ne samo njegova užeg zavičaja nego i drugih krajeva u kojima je boravio. Češki grad Kališti rodno je Mahlerovo mjesto, iz kojeg se njegova obitelj preselila u obližnji moravski grad Jihlavu, naseljen pretežno njemačkim katolicima. To okruženje, kao i kasniji boravak u Pragu, omogućit će mu da upije češki i moravski folklor. Jednogodišnji pak angažman u Ljubljani (1881/82) približit će mu ljepotu i slovenske narodne glazbe.²¹ »Mahlerove su melodije fenomeni koji su prošli kroz njemačku i slavensku, napose češku narodnu popijevku, nadvladavši oštromni židovski intelekt.«²²

Zanimljivo je i sljedeće mišljenje:

Vodeći duhovni utjecaj, njegov takoreći »guru«, bio je Siegfried Lipiner, koji ostaje najbolji izvor za razumijevanje Mahlerovih religioznih i filozofskih pogleda. Lik Krista i kršćanska religija kao cjelina mnogo su mu značili, rekao bih više nego judaizam. No ne mislim da bi ikada mogao prihvatiti tradicionalnu, organiziranu religiju kao svoju, bilo kao kršćanin bilo kao židov, zapadnjak ili istočnjak (...) L. Bernstein je potpuno u krivom kad govori o tome da je Mahler imao veliku grižnju savjesti zbog obraćenja na katoličanstvo i napisao sam zašto se ne slažem s njim u tom pogledu. Sam je naime Mahler opisao svoju konverziju: »Ne niječem da me to stajalo mnogo napora, zaista bi netko mogao reći da je instinkt za preživljavanje bio ono što me potaklo na takav čin. Ali u duši ja uopće nisam bio protivan dobroj zamisli.«²³

Iako su, prema iskazu Paula Stefana, Mahlera neki nazivali »kršćaninom naših dana«, isti biograf piše: »Nikakav jezik, nikakva država, nikakva zajednica ne vežu ga više uz narod njegovih predaka (tu uopće nije riječ o 'konfesiji'), u njemu ne živi nikakva ideja o rasi. Židovstvo je ostatak, fizički dokaziv, duhovno zanemariv. Duhovnu bit takav si čovjek tek mora steći. Bezrazložno ga prekoravaju. Obamrlo korijenje nije uputno brojiti, a ni prezirati.«²⁴

20 Usp. Max Brod, *Gustav Mahlers jüdische Melodien*, *Musikblätter des Anbruch* 1920 (2) str. 378–379. O židovskim elementima u Mahlera vidi također: Michael Haber, *Das Jüdische bei Gustav Mahler*, Frankfurt am Main, 2009.

21 Usp. B. Polić — T. Murati, *nav. članak*, str. 79.

22 H. Redlich, *nav. dj.*, str. 28.

23 Usp. Pablo Sanchez Quinteiro, *Interview with Henry-Louis de La Grange*, u: www.gustav-mahler.es

24 P. Stefan, *nav. dj.*, str. 19.

6. Mahlerovo obraćenje

Obraćenje sa židovstva na katoličanstvo u proljeće 1897. (tada je imao 37 godina) zbilo se ne samo zato da dobije mjesto ravnatelja Bečke dvorske opere nego vjerojatno i iz iskrene naklonosti prema Katoličkoj crkvi. Društvena sigurnost koju mu je pribavilo novo radno mjesto potakla ga je da se konačno i oženi Almom Schindler, skladateljicom i pjesnikinjom, ženom široke kulture. S njom je imao dvije kćeri. To su najradosnije godine Mahlerova života. No smrt starijeg djeteta u dobi od nepunih pet godina priskrbila mu je i najbolnije dane.

Prošireno je mišljenje da se Gustav Mahler obratio na katolicizam iz oportunističkih razloga (Henry–Louis de La Grange, Michael Kennedy, Norman Lebrecht itd.), kako bi postao ravnateljem Bečke opere ili da mu taj čin općenito pomogne u karijeri. Međutim, skladatelj Ernst Krenek, također židovskog podrijetla, ima o tome drukčije mišljenje:

Iako je Mahler mogao dati neki povod takvoj materijalističkoj interpretaciji svoje konverzije, ona je bila izazvana unutarnjom logikom njegove evolucije. Njegov prisni i trajan odnos prema temi smrti određen je od početka pojmom otkupljenja i osobne besmrtnosti. Ponekad slobodni mislioci svojataju Mahlera kao jednog od svoga roda zbog »panteizma« koji se pokazuje u njegovoj glorifikaciji prirode (...) Nepristranom mišljenju Mahlerovo djelo mora se očitovati kao najrječitija i najdosljednija manifestacija kršćanske eshatologije. Činjenica da se formalizacija njegove religijske privrženosti podudara s njegovim imenovanjem u Bečkoj operi samo potvrđuje da se svjesno združio s nazorom Carstva.²⁵

Slično misli i Georg Borchardt, koji naglašava Skladateljevu religioznost i simpatiziranje kršćanstva mnogo prije krštenja, iako ne u konfesionalnom smislu.²⁶

Sveobuhvatni Mahlerov životopisac Norman Lebrecht ističe kako pitanje, odnosno problem Skladateljeva obraćenja na katoličanstvo nije u dotično vrijeme bilo ništa izvanredno. Veći broj Umjetnikovih prijatelja, među kojima npr. Siegfried Lipiner, Viktor Adler i Bruno Walter, bili su židovski konvertiti na kršćanstvo. Takav korak učinile su koncem 19. i početkom 20. stoljeća mnoge visoko obrazovane osobe, umjetnici, pisci, glazbenici. No Lebrecht piše kako Mahler nije prakticirao vjeru na koju se obratio: »On nikada nije išao u crkvu, nikada se nije ispovijedao, nikada slavio vjerske obrede ili svečanosti.«²⁷

Još jedan Mahlerov biograf, Richard Specht, piše:

Ali specifično katoličko — izuzmu li se određene izvanjskosti i izbor nekih divnih, iskreno religioznih *Pjesama o čudesnom rogu* — u Mahlera se jedva može pronaći; u svakom slučaju ne u mjeri da ga se nazove »kršćaninom naših dana«. Određeni kalderonski potez u njegovoj glazbi možda je ponekad vlastit kao i osjećaj nadvladavanja smrti (...) Sigurno je da je Mahler, koliko god pobožan i u najdubljoj klici religiozan, svaku religiju shvaćao samo kao legendu te da nije pripadao nijednoj zajednici, pa ni onoj budističkoj

25 Iz eseja Ernsta Kreneka, u: Bruno Walter, *Gustav Mahler*, New York, 1941, str. 200–201.

26 Usp. *Ein Komponist auf Sinnsuche...* (v. gore bilješku br. 19).

27 Norman Lebrecht, *Mahle Remembered*, New York, 1987, str. xxi.

ili panteističkoj. Kad sam ga jednom o tome pitao i želio saznati njegovu religiozno uvjerenje, ozbiljno me pogledao i rekao: »Ja sam glazbenik. U tome je sadržano sve ostalo.«²⁸

Henry–Louis de La Grange, koji je sastavio najcjelovitiju biografiju Gustava Mahlera²⁹, piše malo o njegovu obraćenju. Prema autorovu mišljenju, povod krštenju bila je nepromišljena veza sa solo–pjevačicom Annom Bahr–Mildenburg dok je bio dirigent opere u Hamburgu. La Grange smatra njezin utjecaj »odlučujućim«. Spominje da »(je) njegovo krštenje obavljeno 23. veljače 1897. u maloj Crkvi sv. Mihaela u okrugu sv. Angara u Hamburgu.«³⁰ Podatak je zabilježen i u bečkoj crkvi sv. Karla Boromejskog, gdje se u ožujku 1902. Mahler vjenčao s Almom Schindler.

Krštenjem se Skladateljeva egzistencija izvana nije promijenila: ostao je kakav je bio prije, a i odnos onih koji ga nisu simpatizirali u biti je prema njemu ostao jednak. Osjećao je uvijek neku muku zbog svoga židovskog podrijetla, ali i zbog antisemitizma koji je postojao u bečkim kulturnim krugovima onoga doba.

Mahlerova kritičnost s obzirom na neke kršćanske običaje dolazi do izražaja u jednom pismu pjevačici Anni Bahr–Mildenburg za vrijeme boravka u Moskvi, gdje je dirigirao u ožujku 1897: »Sjajno je razgledavati grad, samo su ljudi gotovo južnjački živahni. No nevjerojatno bigotni. Svaki drugi korak neka svetačka slika ili crkva, pred kojima svi prolaznici zastaju i udaraju se u prsa i križaju se na ruski način.«³¹

7. Religiozni elementi u simfonijama

Zavirimo malo u najznačajnije kompozicije Gustava Mahlera, njegovih devet simfonija (u njima koristi veliki orkestar), otkrivajući najdublja egzistencijalna pitanja i religiozne teme. Kroz ta se djela očituje i Umjetnikova otvorenost prema sakralnom.³²

Prva simfonija u prvom dijelu priča o doticaju s prirodom, u drugom o smrti i preobraženju junaka protagonista. U prvom stavku *Prve simfonije* umjetnik prikazuje buđenje prirode, a u posljednjem alternira između pakla i neba. Završni stavak označio je Mahler u autografu naslovom »Dall' inferno al Paradiso« (Od pakla do neba). To nije neka poetska nevažna sporednost, nego program. Glazbenim motivima skladatelj simbolizira najprije pakao, a kasnije nebo. Osobitu ulogu ovdje igra tonski simbol križa: velika sekunda i pridružena terca. To je kratki troton-

28 Usp. R. Specht, *nav. dj.*, str. 38.

29 Henry–Louis de La Grange, *Gustav Mahler* (4 volumes), New York, 1973–London, 1974–Oxford 1995/2000/2008.

30 H. –L. de La Grange, *nav. dj.*, str. 411. Nav. prema: Robyn Morrison Tiemeyer, *A Musician's Testament: Themes of Catholicism in Part Two of Gustav Mahler's Eight Symphony*, Wichita State University (Kansas), 2002, str. 2.

31 G. Mahler, *nav. dj.*, str. 165–166.

32 Za ovaj odlomak *Religiozni elementi u simfonijama* vidi: G. Arledler, *nav. članak*, str. 341–348.

ski niz, jedna prastara liturgijska formula (koristio ju je i Franz Liszt u svojim skladbama). Mahler povezuje motiv križa i tzv. »dresdenski amen«. Ovdje se prepoznaje i ritmička varijanta teme Grala iz Wagnerove opere Parsifal.³³

Druga simfonija (Uskrsnuće) poema je smrti, vizija razmrvljene strave, trenutak mladenačke utjehe, proljetnog svjetla i osobne vjere u spasenje. Napisana je za sopran, kontraalt, zbor i orkestar, a nastala pod utjecajem doživljaja sa sprovoda dirigenta Hansa von Büllowa.

Treća simfonija u pretposljednem dijelu nosi naslov »Što mi pripovijedaju anđeli«, a u posljednjem »Što mi govori ljubav«.

Četvrta simfonija je dodatak prethodnoj: poput neke humoreske na temelju pjesme *Nebeski život* iz djela *Dječak s čudesnim rogom*, skladatelj promatra i prikazuje nježnu parodiju neba viđenog dječjim očima, uronjenog u događaje obične svagdašnjice.

Peta simfonija započinje žalobnom koračnicom, a uskoro evocira prvu pjesmu iz ciklusa *Pjesme o mrtvoj djeci*. Četvrti stavak je nebeski »Adagietto« na Rückertovu pjesmu *Ja sam napustio svijet*. Zanimljivo, taj je odlomak postao glazbeni motiv u filmu *Smrt u Veneciji* redatelja Luchina Viscontija.

Šesta simfonija u isto je vrijeme »tragična« i »pastoralna«. Podsjeća djelomice na Beethovenovu »sudbinsku«, Petu simfoniju. U Finalu dolazi do izražaja nastavak titanske borbe protiv sudbine, s nekom vrstom apokaliptičkih otkućaja — s tri udarca po nakovnju, što je veliki promicatelj Mahlerove glazbe dirigent Leonard Bernstein izrazio udaranjem golemog čekića po zvučnom kovčegu.

Sedma simfonija nema nekih posebnih religioznih aluzija; to je »eksperimentalno« djelo koje u nekim ekspresionističkim elementima podsjeća na Arnolda Schönberga, a svojim kolorističkim efektima na Igora Stravinskog.

Osma simfoniju za osam solista, dvostruki zbor, dječji zbor, veliki orkestar i dodatni mali orkestar prozvali su *Simfonijom tisuće*, upravo zbog golemoga izvodičkog sastava. To je svojevrsna Mahlerova »Misa«, čiji tekst inače nikad nije skladao.³⁴ Sastavljena je od poznatoga crkvenog himna *Veni Creator Spiritus (O dođi Stvorče, Duše svet)* koji se tradicionalno pripisuje biskupu iz Mainza, Hrabanu Mauru (8. st.) i od cijeloga završnog prizora Goetheova *Fausta*. Himan je zbijen, čvrst, linearan u svojoj strofičnoj strukturi. Prizor Fausta je misteriozan, slijedi zagovaranje pokornika, zaziv svetih i anđela, sve do zagovora Margarete, kada *Mater Gloriosa (Slavna Majka)* sugerira grješniku put kojim će se dići do veličanstvenih sfera. U tom drugom dijelu *Osme simfonije* ističe se lik Marije: žene, djevice i maj-

33 Usp. *Ein Komponist auf Sinnsuche...* (v. gore bilješku br. 19). »Dresdenski amen« je melodijski niz tonova u opsegu kvinte, potječe od Johanna Gottlieba Naumanna (1741–1801), skladan za bogoslužje u kraljevskoj kapeli glavnoga grada Saske, Dresdenu (odatle i naziv). Taj su motiv češće koristili skladatelji u romantizmu (npr. Felix Mendelssohn, Richard Wagner, Anton Bruckner).

34 Kada su ga upitali zašto ne sklada misni tekst katoličkog bogoslužja, odgovorio je protupitanjem: »'Mislite li da bih se mogao toga prihvatiti? Dobro, zašto ne? Ali ne, u njoj je credo.' Počeo je recitirati credo na latinskom. 'Ne, ne bih to mogao (skladati)'.« Vidi: Lebrecht, *nav. dj.*, str. 164. Čini se da umjetnik ipak nije u potpunosti prihvaćao katoličko (nicejsko-carigradsko) Vjerovanje.

ke.³⁵ Mahler evocira svoju *Tužnu pjesmu* te vlastitu *Drugu* i *Treću simfoniju*. Kao generalni modeli cjeline stoje Brucknerove tri mise i *Te Deum* te Beethovenova *Missa solemnis*.

Deveta simfonija završava beskonačnim uspinjanjem i prorjedenošću glazbe na najvišim tonovima, sve tiše, ostajući lebdjeti na dominantni (umjesto završetka na tonici). Time označuje ne samo kraj simfonije nego i Glazbe i Postojanja, ili barem izmirenog bića autora.³⁶

8. Razmišljanja o smrti

Mahlerovo razmišljanje o smrti kroz vjeru možda najjače dolazi do izražaja u *Drugoj simfoniji*. O tom djelu piše glazbenom kritičaru i skladatelju Maxu Marschalku: »Nazvao sam prvi stavak *Totenfeier* (Sprovodna svečanost) i, ako želiš znati, radi se o junaku moje simfonije u D–duru (...) Postavlja se veliko pitanje: Zašto si živio? Zašto si trpio? Je li sve to samo velika, okrutna šala? (...) Tko god osjeća nanovo odjekivanje te pritužbe treba mu odgovoriti, i taj odgovor dajem u posljednjem stavku ('Uskrsnuće').«³⁷ Drugi stavak predočuje sretan životni trenutak pokojnog junaka, a u trećem odzvanja bez pjevanja spomenuta pjesma iz propovijedi ribama sv. Antuna Padovanskog. Četvrti stavak donosi pjesmu kontraalta iz ciklusa *Dječak s čudesnim rogom*: »Dolazim od Boga i Bogu se želim vratiti.« U petom slijede potresna pitanja i duševno raspoloženje prvog i trećeg stavka, zatim se udarcima u zvono s gregorijanskom sekvencijom *Dies irae* (*Dan srdžbe*) iz mise za pokojne priprema posljednji sud uz fanfare straha. Na kraju je završna oda iz poeme pjesnika Friedricha Gottlieba Klopstocka *Mesija*, priklanjajući se otvorenosti prema najvećim dobročinstvima božanskog milosrđa.

Već je rečeno da je nadahnuće za *Drugu simfoniju* (napose Finale) Mahler dobio prigodom smrti dirigenta, pijanista i skladatelja Hansa von Bülowa, svoga velikog prijatelja. Bilo je to 29. ožujka 1894, kada je u Hamburgu, u Crkvi sv. Mihaela, održana sprovodna svečanost. Sudjelovao je i Mahler, sjedeći s ostalima u crkvenoj lađi. Iznenada je s galerije zapjevao dječjački zbor:

Uskrsnut ćeš, da uskrsnut ćeš ti,
prašino moja, nakon kratkog pokoja!

35 U Mahlerovoj *Osmoj simfoniji* neki autori nalaze naglašeno katoličke teme. Vidi npr.: R. M. Tie-meyer, *nav. dj.*

36 Mahler je počeo skladati i *Desetu simfoniju*, koju nije dovršio. U obliku u kakvom ju je ostavio nije se mogla izvoditi. Tek kasnije neki su je skladatelji dopunili i »dovršili« (npr. Ernst Krenek, Deryck Cooke, Yoel Gamzou). Zanimljivo da i u tom djelu Mahler koristi pojmove religijskog rječnika: treći stavak naslovio je *Purgatorio* (Čistilište). Osim religioznih elemenata u simfonijama, spomenut ćemo i ciklus *Dječakov čudesni rog* za bariton i orkestar (ili glasovir), koji se razvija poput neke vrste kaleidoskopa s različitim prizorima i likovima, uz pojavljivanje sv. Antuna Padovanskog koji propovijeda ribama.

37 Nav. prema: Giovanni Arledler S. I., *Il mondo di Gustav Mahler. Tra meraviglia e disinganno*, La Civiltà Cattolica 162/2 (2011) str. 344.

Besmrtni život
koji te zove, dat će se tebi.

Posijan si da opet procvjetaš!
Gospodar žetve ide
i sabire snoplje
nas, koji smo umrli.

Taj mu je tekst bio poticaj za završni stavak *Druge simfonije*. Na tome mjestu partitura nosi naslov »Langsam, Misterioso« (polako, misteriozno). Skladatelj preuzima dvije kitice Klopstockove ode (s manjim izmjenama), a ispjevao je i šest vlastitih strofa, koje izražavaju osobnu vjeru. Između ostalog kaže:

O vjeruj, srce moje...
Ti nisi rođeno uzalud!
Nisi uzalud živjelo, trpjelo!
Što je nastalo, to mora uminuti!
Što je uminulo, uskrsava!
Prestani drhtati...

Poglavlje 15. iz Prve poslanice Korinćanima predstavlja zaleđe za Mahlerov izričaj. Njegova glavna misao nalazi se u 36. retku: »Bezumniče! Što siješ, ne oživljuje, ako ne umre.« Te riječi Skladatelj preoblikuje u središnju poruku svoje simfonije: »Umrijet ću da živim.«

Borba s paklom, čistilištem i nebom igra veliku ulogu. Ali kod posljednjeg tumačenja Mahler kaže da u osnovi nema posljednjeg suda, nema bogatih i siromašnih. Nema Kralja–Suca, ni molitelja, ništa. Postoji samo ljubav. Ljubav je ono bitno, za sve odlučujuće. Tu skladatelj upada u suprotnost: nakon iskaza vjere, javlja se nihilizam. Ali opet, Bog je ljubav i umjetnik vjeruje da smrt nije kraj.³⁸

Pjesme o mrtvoj djeci izraz su Skladateljeve najdublje nutrine. Želi samoću i mir, snažno tugujući za braćom, iako još nije nastupila najveća žalost u njegovu životu: smrt vlastite kćeri. Privučen poetskim svijetom Friedricha Rückerta, erudita, pjesnika i čovjeka vjere, Mahler sklada snažan ciklus solo–pjesama. Rückert je napisao dotičnu poeziju pod dojmom smrti dvoje svoje djece, a za našega skladatelja one su izraz slutnje njegova budućega dubokog žalovanja.

Od 1907, kada ga je teško pogodila smrt starijeg djeteta te su otkriveni njegovi ozbiljni zdravstveni (srčani) problemi, Mahler sve više razmišlja i stvara pod dojmom života koji prolazi. Često je govorio da su sva njegova djela »prethodnica budućega života«. Ako se već za njegovu *Sedmu simfoniju* može kazati da je djelo *extra tempora*, nakon spomenutih teških životnih stanja Skladatelj stvara *sub specie aeternitatis*. Sav je obuzet razmišljanjima o smrti i vječnosti.

Za *Pjesmu o zemlji*, koju je napisao tri godine prije svoje smrti, istaknimo sljedeće: postoji čovjek koji luta zemljom i traži druga, traži mir, traži prirodu. Sva je

38 Usp. Usp. *Ein Komponist auf Sinnsuche...* (v. gore bilješku br. 19).

harmonijska atmosfera tužna, tamna i zatvorena (molski tonalitet), ali dolazi do točke u kojoj se pomalo razvedruje i otvara (durski tonalitet). Javlja se riječ *ewig* (vječan) te dolazi svjetlo i mir.³⁹

Zaključak

Je li Gustav Mahler bio religiozan čovjek? Odgovor je: sigurno jest. A je li bio katolik? Moglo bi se reći: djelomice. Malo je naznaka iz njegova života da je vjeru prakticirao, bilo židovsku, bilo kasnije katoličku. On je u svome životu na svoj osebujan način spajao obje. Ne prakticirajući vjeru kroz obrede, želio se približiti svome Stvoritelju na sebi svojstven način: skladanjem glazbenih djela. Skladanje je za njega bilo svojevrsno bogoslužje kojim je želio proslaviti Boga, a njegova djela molitva. Kao tražitelj Boga, smisla postojanja i odgovora na druga egzistencijalna pitanja, Gustav Mahler je intenzivno proživio cijeli svoj život.

On the Religiosity of the Composer Gustav Mahler

Marijan Steiner*

Summary

Many of the works of the important Late-Romantic composer, Gustav Mahler are currently being performed to mark the centenary of his death (1860–1911). Various articles, studies and books are being written on his life and his work. Radio programmes are also being done. This essay attempts to delineate the complexity of Mahler's personality with regard to his religiosity. Mahler converted from Judaism to Catholicism. His conversion has been the subject of many discussions which were taken up from different perspectives and which have resulted in different conclusions. A larger number of authors claims that Mahler converted to the Catholic faith for reasons of opportunism (so as to be installed as Music Director of the Vienna Opera House). Fewer (among them are even some Jews as well) are of the opinion that it was a logical step undertaken after a lengthy preparation in the course of his religious quests and growth. The composer was baptised and thus officially became a member of the Catholic Church, however he never actually practised the faith. For his entire life he was at the same time a God seeker and doubter, and his religiosity consisted in various elements: philosophical faith, pantheism, Judaism and Christianity. Thus the fact remains that many of his works are marked by religious content and symbolism. Key words: religiosity, Judaism, Catholicism, conversion, musical creativity, symphonies, solo songs

³⁹ Usp. G. Arledler, *nav. dj.*, str. 349.

* Prof. dr. sc. Marijan Steiner, Faculty of Philosophy of the Society of Jesus in Zagreb. Address: Jordanovac 110, p. p. 169, 10 001 Zagreb, Croatia. E-mail: msteiner@ffdi.hr